

IMA LI U IDENTIČNOM RAZLIKE?

(Tihomir Brajović: *Identično različito, Geopoetika, Beograd, 2007*)

*Nema razlike bez alteriteta, nema alteriteta bez
jedinственosti, nema јединствености без овде-сада.*

Povezujući užu oblast autorovih akademskih izučavanja (južnoslovenska filologija) i njegovu publicističko-kritičarsku posvećenost aktuelnom književnom trenutku, novi ogleđ Tihomira Brajovića sa teorijskog horizonta imagologije pristupa romantičarskim spegovima Franca Prešerna (*Krštenje na Savici*), Ivana Mažuranića (*Smrt Smail-age Čengića*) i P. P. Njegoša (*Gorski vijenac*). Imagologija, kao rubna književna disciplina, čija interesovanja pokrivaju interferentni prostor na razmeđi književnosti, antropologije, psihologije, sociologije, pa i politike, pokazuje se kao najzahvalnija da iz tekstova iznese ono do čega je autoru stalo: „velike tekstove“ južnoslovenskih nacionalnih kultura teorijski dosledno ispitati upravo sa onih aspekata kojima najviše intrigiraju savremenike, još uvek posebno osetljive na „pitanja etničke i/ili nacionalne, odnosno verske i personalne (ne)trpeljivosti“. Predkonfliktno i postkonfliktno doba za kulture zapadnog Balkana obeležile su, između ostalog, i polarizovane i zaoštrene ocene upravo onih tradicijskih tekstova koji tematizuju probleme krize personalnih i kolektivnih identiteta i nude fiktionalne modele njihovog savlađivanja. Tako će se autor u diskretnom metakritičkom uvodu osvrnuti na prošlogodišnju internet-diskusiju povodom prozne parodije Mateja Kranjca (*Priročnik za razdiranje stihov*) na Prešernov spev, ali i na polemike povodom Njegoševog i Mažuranićevog dela s kraja osamdesetih i početka devedesetih, posmatrajući ih kao indikatore trajne polemičke vitalnosti ovih dela, koja se intenzivira „bezmalom svakim put kad vanknjiževne okolnosti pokazuju uočljive znake pomeranja i promene“. I mada je ova sfera aktuelnosti Prešernovog, Mažuranićevog i Njegoševog speva nesumnjivo semiknjiževna, i uslovljena društveno-političkim okolnostima, Brajović nastoji da je ne vidi kao efemernu, već da je svojom studijom naknadno legitimise, pribavljajući joj i književnoteorijsku ekskluzivnost. Ali pored aktuelnosti i intrigantnosti koje ovim delima *istoriografske fikcije* u savremenom trenutku pribavlja njihova tematsko-motivska struktura, glavni deo studije svoj zamah duguje drugoj vrsti aktuelnosti, podudarnosti ili „identiteta“ duha ovih tekstova i duha našeg doba. Kao dela autentične romantičarske imaginacije ona se mogu pokazati i posebno prijemčiva za oprobavanje raznovrsnih postmodernih/poststrukturalističkih interpretativnih mehanizama, svakako tek od trenutka kada se „postmoderna prepozna kao ponovno otkriće aktuelnosti romantičarskog mišljenja“ u kojoj su „pitanja identiteta ključna u tolikoj meri da neki teoretičari novu svest o identitetima predlažu kao definišuće obeležje postmodernog doba“.

Iako imagologija, genetički nezamisliva bez komparatistike i devetnaestovekovnog izvođenja nacija i nacionalnih književnosti na svetskoistorijsku pozornicu, izvorno podrazumeva fokus istraživačke pažnje na *heteroimaginiranje* kao stvaranje slika, predstava i stereotipa

o najčešće nacionalno Drugom, Brajović se u svom ogledu odlučuje da u okviru imago-loških mogućnosti akcentuje *autoimaginiranje*, prateći slike i predstave koje pojedinac i/ili zajednica stvaraju o sebi. Ali kako je Sopstvo uvek kontaminirano Drugim, i identitet razlikom, Brajovićeva *studia imagologica* upušta se upravo u ovu vrstu nerazlučivosti identiteta i razlike, onako kako kroz čvrsti sintagmatski spoj oprečnosti, funkcionalno i semantički nesvodiv na svoje sastavne delove, sugerise i „oksimoronski“ naslov ogleda. Opredeljenje za autoimaginiranje držaće analitičke postupke bliže tekstovima nego njihovim kontekstima, a istom efektu doprinosi i uža specifikacija komparativnog pristupa koji se, rečima autora: „...ne odnosi na eksplicitne, neposredno shvaćene uzajamne imago-loške relacije pomenutih autora, dela ili interpretativnih zajednica kojih se ona tiču, već pre svega na *implicitne, tipološke paralele* i mogućnosti *sameravanja*“. Ovakva metodološka opredeljenja autora neće omesti da, na onim mestima koja za to budu pružala povoda, u interpretativni rekvizitarij uvede i prepisku pisaca i srodan (para)tekstualni materijal, kao kada na kraju ogleda bude razmatrana participacija samih pesnika u svojim tekstovima „obnovljenog epskog traganja za narativnim identitetom“, ili kada kroz Njegoševu prepisku bude uveden i analiziran „konstrukt južnoslovenskog čoveka“ kao oblik priželjkivanog, ali nikad do kraja stabilizovanog i ostvarenog nadnacionalnog identiteta.

Osnovna kategorijalna relacija kojoj se Brajović posvećuje jeste široko shvaćena *dijalektika opšteg i pojedinačnog*, sagledavana kroz tri osnovna problemska područja: odnos epskog i tragičkog modusa, romantičarski istorizam i romantičarsko shvatanje identiteta i individualnosti. Pomenuta dijalektika, međutim, dovoljno je apstraktna i sveprožimajuća da se njena potkrepljujuća delotvornost uoči i u samim hermeneutičkim gestovima kojima se za njom traga, a koji postojano osciluju između užih jedinica teksta (spuštajući se često sve do jezičkostilističke ravni analize) i njihovog natkriljujućeg i objedinjavajućeg teorijsko-kulturološkog nivoa značenja.

Razmatranja predstava o identitetu okružena su uvodnim („Između epske i tragičke vizije: istoriografska fikcija u doba romantizma“) i završnim („Epski romantizam ili Traganje za narativnim identitetom“) poglavljima koja naznačuju, odnosno sumiraju, načelnije probleme sinkretičkog odnosa epskog i tragičkog, ali i *uzajamnog legitimisanja istori(ografi) je i poezije*, kroz ukrštanje doprinosa koje su filozofiji estetskih formi i filozofiji istorije dali podjednako savremenici spevova (Hegel, Šeling, braća Šlegel), ili naši savremenici (Hajdn Vajt, Kolingvud, Riker). U razmatranju poznatog procesa društvenoistorijskog formiranja nacija kroz/uz začinjanje velikih naracija o njima, autor skreće pažnju da uvek implicitno ideološki karakter ovih velikih na(ra)cija ne počiva samo na njihovim sadržajnim ideologemama, već je i neizbežna posledica njihovog formalnog svojstva *narativnosti*, koje već implicira nametanje koherentnosti nehomogenom, rasparčanom istorijskom/stvarnosnom iskustvu.

Centralni deo ogleda organizovan je u tri poglavlja o *komplementarnim, dijametralnim i total(itar)nim predstavama o identitetu* u okviru kojih se izdvajaju specifične *figure* kao imago-loški konstrukti i retoričke matrice kroz koje će uglavnom akteri spevova, kao nosioci određenih misaonih kretanja, osobina i ideja, biti tipološki *samerivi* i stupati u različite odnose međusobnih osvetljenja. Misaoni tok koji reguliše ovaj centralni deo ogleda, i sled njegovih poglavlja, i sam opcrtava principijelnu trijadnu (i gotovo hegelijansku) dramu

uspostavljanja identiteta. Nju otvara inicijalni paradoks *zajednice shvaćene kao ličnost* (figura monolitnosti), i *pojedince shvaćenog kao zajednica*, odnosno ambivalentnog i u sebi pode-
ljenog pojedinca (figura dualnosti). Zatim se ispituju ključne, protivrečne figure *razlike* (naš
tuđinac, senzibilan i sofistikovani muškarac, žena kao reflektujuće, a ne autonomno Drugo,
tipografski čovek knjige i novog kulturnog heroizma) koje iskušavaju i podrivaju utopijsku
težnju kolektiva za nepromenljivim, jednoznačnim, supstancijalno shvaćenim identitetom.
Na kraju se skiciraju figure kojima se naizgled beskonfliktno (figura sinkretizma), odnosno
nakon konflikta (figura oportunisti), pojedinci saobražavaju prohtevima kolektiva za izgra-
dnjom i osnaženjem monolitnog *identiteta*. Na ovoj „dijalektičkoj“ liniji moguće je tražiti i
specifičnost južnoslovenskog *epskog romantizma* u odnosu na osnovne tokove evropske
romantičarske misli.

Krećući od „poetičkog paradoksa“ da se u epohi čiju poetičku normu diktira lirika jav-
ljaju kao dela obnove epske energije, u kojima, nakon hibridnog mešanja i borbe sa tragi-
čko-individualističkim elementima, ipak trijumfuje epska i totalizujuća vizija sveta, Brajović
ovakav smisaoni ishod izabranih spevova nastoji da vidi kao epohalno logičan i utemeljen u
intelektualnoj klimi doba. Ilustrovaće to alternativnijim i „konzervativnijim“ kjerkegorov-
skim otkrićem već epskog karaktera svakog tragičkog iskustva, ili konstitucionalno komuni-
tarne podloge svakog personalnog identiteta, po kojem, u često citiranom Kjerkegorovom
odlomku – „svaka individua je dete svoga boga, svoga vremena, svoga naroda, svoje po-
rodiće... i tek u tome ima svoju istinu“. Ali ideja će svoje osnaženje dobiti i upućivanjem na
složenosti romantičarskog poimanja istorije i identiteta. Jer, iako je upravo romantizam otkrio
imperfektivnost istorije, i partikularnost i relativnost istorijskog iskustva i spoznaje, jednako
esencijalan jeste i romantičarski *snažan poriv za smislotvornom totalizacijom istorije*. Slično
je i sa romantičarskim identitetom gde je „zamisao o bezgraničnoj individualnosti uvek po-
vezana s pojmom sveuključujuće celovitosti, drugačije i veće od samoga sopstva, i to ne
u odnosu uzajamnosti, već zavisnosti“ (Izenberg). I dok je za magistralne tokove evropskog
romantizma karakterističniji odnos individue i impersonalne celovitosti kroz uobličavanje
teodiceje individualnog života, differentia specifica južnoslovenskih spevova, nesumnjivo
posledica njihovih istorijskih i geopolitičkih uslovnosti, jeste uobličavanje, negde na pola
puta između individue i apsoluta, svojevrsne *teodiceje kolektivnog života*. Ovakav ishod je
sasvim u skladu sa autoru bliskim Izenbergovim promišljanjem romantičarskog *impossible
individuality*, po kome se „na epohalnom horizontu romantizma još uvek čini da koncept
individualnosti kolektivnih identiteta omogućava očuvanje ideje personalne individual-
nosti putem poistovećivanja individualnog sopstva s jedinstvenom personalnošću kultu-
re ili nacije kojoj pripada, stvarajući tako neokrnjenu harmoniju između pojedinačnog ja i
sveukupnosti“.

Upuštajući se u nepojednostavljajuće razmatranje „dijalektike“ poezije, identiteta i
istorizma, Brajovićev ogleđ će u značajnoj meri očuvati nesvodivost paradoksa funda-
mentalno upisanih u ove koncepte romantičarske misli i njihove estetske konkretizacije u
južnoslovenskim spevovima. Otvaranje ovih prostora *nesvodivosti* ogleđu daje gustinu i
otvorenost koji preventivno inhibiraju njegovo moguće upotrebno ili trivijalizujuće čitanje,
kao što se sličnih čitalačkih iskušenja u odnosu na sama dela čuva i sam autor. Kao paradigma
ovog „odoljevanja iskušenju“ može poslužiti Brajovićevo tumačenje završnice Njegoševog

speva. Mada mu prethodno razložno sprovedene analize omogućavaju da dobro poznatu scenu „poklanjanja džeferdara“ oceni i naglasi kao još jedan trag implicitne kritike konzervativno-esencijalističkih shvatanja etniciteta i identiteta, za čijim znacima u spevovima i inače, koliko oprezno toliko i uporno, traga, Brajović će se ipak odlučiti za upućivanje na „otvorenost“ i „smisaonu ambivalenciju“ završetka Njegoševog speva i konačni zaključak da se „bez obzira na Mandušićevu patrijarhalno-atipičnu spremnost na izražavanje ličnih osećanja i Danilov osvedočen sluh za savremenost, na kraju krajeva, ona (završna situacija) ipak tiče svojevrstne apologije oružja i ratnički preduzetnog duha.“ Na sličan način, pri možda najsmelijem predlogu dubinsko-psihološkog tumačenja Smail-age kao „potisnutog konvertita“, odnosno poturice, Brajović će s jedne strane legitimisati uvođenje ovakvog interpretativnog izazova latentnim naznakama u tumačenjima prethodnika, a sa druge strane naglasiti samo „potencijalno važenje“ svog tumačenja.

Pisana prepoznatljivim autorovim idiomom, zahtevno razgranatom sintetičnom rečenicom sa dosta citata, uz bibliografiju od preko 170 odrednica na nekoliko jezika, i ostvarena kao relevantna studija kojom se naše vreme upisuje u čitanje „klasika“ svoje (šire) geopolitičke i geopolitičke kulutre, ova knjiga nosi i jednu karakterističnu unutrašnju tenziju. Ako aficiranje književnosti i društveno-političke sfere ostaje neizbrisiva znatiželja našeg doba, ova studija pokazuje koliko je erudicije i strpljenja potrebno da bi se jedan takav dijalog sfera *uopšte poveo*. I dok se Hegel, otac i čedo svog idealističkog doba, rezignirano pitao „da li glasna dnevna vika (...) još pruža prostor za učestvovanje u bestrasnoj tišini samo misaonog saznanja“, autoru ogleđa *Identično različito* ovo pitanje se ne postavlja kao zaoštrenost „dnevnog interesa“ i „bestrasnog mišljenja“. Naprotiv: upravo dnevni interes pribavlja mišljenju onu meru strasti neophodne da bismo se ovim delima uopšte vratili i učinili ih prisutnima za nas danas. U ovakvom *ogledanju* mogućnosti da opšte književno mišljenje odgovori na potrebe svog partikularnog *hic et nunc*, leži i najdublja drama i atraktivnost ove *studije*, i to čak kao njena uvek *identična razlika* u odnosu na ono što jeste/želi da bude. Jer, ono što bi savremenike istinski moglo i moralo da interesuje, jeste sve ono što bi jedan detaljan metakritički i metodološki uvod rekao o ovom *ogledu*, izvodeći ga iz samozadanih granica i pretvarajući ga nesumnjivo u ono što bi u tom slučaju i bilo nazvano *studijom*. Ta zakulisna autorefleksija, u knjizi tek naznačena i svedena na desetak stranica, iznela bi na „didaktičku“ površinu sve ono što je ovim ogledom imanentno ostvareno, naime: standard i metod u *govoru* o prošlosti i o drugima, kao i standard i metod u *odgovaranju* izazovima sadašnjosti. Taj aspekt Brajovićevog ogleđa-studije čitaoci će sami, i svako za sebe, morati da do kraja dekodiraju i prema njemu se odrede.